

שבע

Piotr Majdanik

Tora dla narodów świata

מצוות

בני נח

FUNDACJA NA RZECZ NAUKI POLSKIEJ

Piotr Majdanik

**TORA
DLA NARODÓW ŚWIATA
PRAWA NOACHICKIE
W UJĘCIU MAJMONIDESA**

WARSZAWA–TORUŃ 2015

Książka wydana przez
Fundację na rzecz Nauki Polskiej
w ramach programu Monografie FNP

Redaktor tomu
Magdalena Bizior-Dombrowska

Korekty
Agnieszka Markuszewska

Projekt okładki i obwoluty
Barbara Kaczmarek

Printed in Poland
© Copyright by Piotr Majdanik
and Fundacja na rzecz Nauki Polskiej
Warszawa 2015

ISBN 978-83-231-3317-9

**WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu Mikołaja Kopernika**

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. +48 56 611 42 95, fax +48 56 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl
Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax: +48 56 611 42 38, e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie pierwsze
Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.
ul. Ks. Bpa Dominika 11
83-130 Pelplin

Spis treści

WSTĘP	9
-------------	---

CZĘŚĆ I

WPROWADZENIE DO PRAW NOACHICKICH W *MISZNE TORA*

ROZDZIAŁ 1. PRAWA NOACHICKIE PRZED MAJMONIDESEM	
I W JEGO KODYFIKACJI	23
Prawa noachickie przed Majmonidesem	23
Majmonides wobec świata nieżydowskiego.....	29
Uniwersalne założenia <i>Miszne Tora</i>	41
Prawa noachickie w <i>Miszne Tora</i>	55

CZĘŚĆ II

OGÓLNE ZAŁOŻENIA PRAW NOACHICKICH W *MISZNE TORA*

ROZDZIAŁ 1. ŻYDZI WOBEC NIE-ŻYDÓW A PRAWA NOACHICKIE	61
Żydowskie prawo własności Tory	62
Obowiązek nawracania nie-Żydów	67
Relacje z nie-Żydami w kontekście praw noachickich	78
ROZDZIAŁ 2. NOACHICI WOBEC PRAW NOACHICKICH	89
<i>Chasid i chacham</i> oraz kategorie noachitów	90
<i>Chasid i chacham</i> a udział w <i>olam ha-ba</i>	103
Udział nie-Żydów w <i>olam ha-ba</i> – wnioski	123
ROZDZIAŁ 3. KWESTIE DODATKOWE PRAW NOACHICKICH	133
Konwersja a penalizacja naruszenia praw noachickich	133
Kwestia przykazań dodatkowych	149
Nieintencjonalne złamanie przykazań a poświęcenie życia	171

CZĘŚĆ III

SIEDEM PRAW NOACHICKICH:

ŹRÓDŁA I KIERUNKI ORZECZNICTWA W MISZNE TORA

ROZDZIAŁ 1. OD EDENU DO SYNAJU	183
Lista praw noachickich	185
Prawa noachickie a dekalog	190
Kodeks edeński a kodeks noachicki	200
Źródła praw noachickich	207
Prawa noachickie a prawa izraelskie	214
ROZDZIAŁ 2. AWODA ZARA – ZAKAZ BAŁWOCHWALSTWA	229
Źródła talmudyczne	230
<i>Hilchot awoda zara</i> Majmonidesa	238
Analiza <i>Hilchot melachim u-milchamot</i> 9,4(2)	241
Wnioski	249
ROZDZIAŁ 3. BIRKAT HASZEM – ZAKAZ BLUŹNIERSTWA	251
Definicja zakazu bluźnierstwa	251
Uzasadnienie psychologiczne i teologiczne bluźnierstwa	259
Halacha noachicka u Majmonidesa i jej źródła	261
Historyczne i teologiczne powody odmienności halachy noachickiej	275
ROZDZIAŁ 4. SZEFIGHUT DAMIM – ZAKAZ ZABÓJSTWA	281
Zakaz aborcji	282
Zabójstwo śmiertelnie rannego	293
Sprawstwo pośrednie zabójstwa	298
Przekroczenie granic obrony koniecznej	303
ROZDZIAŁ 5. GILUJ ARAJOT – ZAKAZANE STOSUNKI SEKSUALNE	311
Zakazane stosunki seksualne – halacha żydowska	315
Lista zakazanych stosunków i ich biblijne źródła	322
Szczegółowe regulacje dotyczące stosunków kazirodczych, homoseksualnych i zoofilii	335
Szczegółowe regulacje dotyczące cudzołóstwa	343
Przypadek niewolnicy oraz kwestia rozwodów	351
ROZDZIAŁ 6. GEZEL – ZAKAZ ROZBOJU	357
Zakres noachickiego zakazu <i>gezel</i>	358
Odmienność prawa żydowskiego	366
Rozbój wartości mniejszej niż <i>peruta</i>	369
Rozbój dokonany na innym rozbójniku	378
ROZDZIAŁ 7. EWER MIN HA-CHAJ – ZAKAZ SPOŻYWANIA CZĘŚCI Z ŻYWEGO ZWIERZĘCIA	385

Zakres przedmiotowy przykazania	387
Katalog zwierząt objętych zakazem	392
Różnice między prawem dla Izraelitów a prawem dla noachitów	397
ROZDZIAŁ 8. <i>DINIM</i> – NAKAZ USTANOWIENIA SĄDÓW PRAWA	403
Biblijne źródło <i>dinim</i> – obowiązek egzekwowania i nauczania prawa	406
Rabiniczne źródła <i>dinim</i> – ustanowienie sędziów	417
Procedura sądowa i wymiar kary	428
PODSUMOWANIE	439
BIBLIOGRAFIA	445
WYKAZ TABEL	453
SUMMARY	455
INDEKS OSOBOWY	459

Wstęp

Przedmiotem pracy jest problematyka praw noachickich w pierwszym pełnym kodeksie żydowskiego prawa religijnego, *Miszne Tora*, autorstwa słynnego średniowiecznego halachisty, filozofa i lekarza, Mojżesza Majmonidesa (Mosze ben Majmon, Rambam). Prawa noachickie (hebr. *micwot bnei Noach*) stanowią – zgodnie z tradycją judaizmu – nadany przez Boga początkowo Adamowi, następnie Noemu i wreszcie powierzony Mojżeszowi na Synaju kodeks etyczny przeznaczony dla całej ludzkości. Obejmuje on w swojej podstawowej formule siedem głównych przykazań: 1) nakaz wprowadzenia systemu sprawiedliwości (hebr. *dinim*) – oraz zakazy: 2) bałwochwalstwa (hebr. *awoda zara*), 3) bluźnierstwa (hebr. *birkat Haszem*), 4) zabójstwa (hebr. *szefichut damim*), 5) niemoralnych stosunków seksualnych (hebr. *giluj arajot*), 6) rabunku (hebr. *gezel*) oraz 7) spożywania części z żywego zwierzęcia (hebr. *ewer min ha-chaj*), a także przykazania dodatkowe. Znamienne, że przekaz dotyczący praw noachickich jest, poza kilkoma wzmiankami i aluzjami, nieobecny w Torze pisanej, tj. Biblii hebrajskiej. Funkcję głównego medium, dzięki któremu te prawa są przekazywane ludzkości, pełni Tora ustna, czyli według judaizmu rabinicznego drugi obok Pism świętych, równoległy doń nurt rozwijanego objawienia synajskiego.

Ów noachicki obszar tradycji i refleksji ma w obrębie judaizmu niezwykle istotne znaczenie, stanowi bowiem element szczegółowych rozważań dotyczących relacji Żydów z innymi ludami. Dotyka także takich kluczowych kwestii, jak prawo naturalne, koncepcja człowieka, misja ludu Izraela czy wizja zbawienia świata. Refleksjom tym towarzyszyło w starożytności praktyczne otwarcie judaizmu na nie-Żydów inspirowanych jego monoteizmem. A zatem kwestia praw noachickich miała wówczas również znaczenie praktyczne.

Jednak sytuacja Żydów uległa u schyłku starożytności dramatycznej zmianie, która zagroziła podstawom ludu żydowskiego i ju-

daizmu. Pierwotny zakaz spisywania tradycji ustnej został wówczas zawieszony, w wyniku czego powstała bogata literatura rabiniczna (hebr. *sifrut chazal*), przede wszystkim *Miszna*, *Tosefta*, Talmud babiloński i Talmud jerozolimski oraz midrasze. W ich obrębie swoje miejsce znalazła także problematyka praw noachickich (najobszerniejszy zapis dyskusji na ten temat znajduje się w Talmudzie babilońskim – traktat *Sanhedrin* 56b–60a).

Dyskursywny charakter tej literatury, wielość opinii, niejednoznaczność rozstrzygnięć w kontekście nasilających się zagrożeń skłaniały uczonych żydowskich do podejmowania prób standaryzowania i ujednolicania prawa religijnego. Położenie nacisku na praktyczne zagadnienia halachiczne, wówczas najbardziej istotne dla przetrwania judaizmu, nie oznaczało zaniechania problematyki noachickiej, mimo że utraciła ona z czasem praktyczne znaczenie. Najpełniejszy i najbardziej systematyczny jej wykład został opracowany w średniowieczu przez Mojżesza Majmonidesa w pierwszym pełnym kodeksie prawa żydowskiego – *Miszne Tora* w traktacie *Hilchot melachim u-milchamot*¹ 8,11(9)–10,12(16) (zwany dalej „ustępem noachickim”) – w momencie szczególnie trudnym dla ludu żydowskiego i judaizmu. Do dzisiaj pozostaje on najważniejszym (obok przywołanego wyżej fragmentu Talmudu babilońskiego) źródłem do badań praw noachickich.

Problematyka praw noachickich pojawiła się w obrębie nauki już w wstępnej fazie rozwoju nowożytnej humanistyki, głównie w związku z refleksją na temat koncepcji praw naturalnych, np. w dziele Hugona Grotiusa *De jure belli ac pacis* (1625). W sposób najbardziej kompleksowy zagadnieniem zajął się znany angielski prawnik, polityk i myśliciel, John Selden, w dziele *De jure naturali et gentium juxta disciplinam Ebraeorum* (1640). *Praecepta Noachidarum* pozostawały także w kręgu zainteresowań takich sławnych uczonych, jak Isaac Newton czy Thomas Hobbes.

¹ Tytuł ten w tradycyjnych wersjach drukowanych występuje w postaci *Hilchot melachim u-milchamoteiheim* (*Prawa królów i ich wojen*). Współczesne edycje opierają się jednak na wersji zachowanej w rękopisach jemeńskich, tj. *Hilchot melachim u-milchamot* (*Prawa królów i wojen*) i taką podstawę tekstową przyjęto w tej pracy.

Kolejna fala zainteresowania prawami noachickimi pojawiła się w środowiskach religijnych i humanistycznych w drugiej połowie XIX wieku i wiązała się z takimi postaciami, jak Elijah Benamozegh, autor pracy *Israël et l'Humanité* z 1863 roku², oraz związany z nim Aimé Pallière, który napisał po latach książkę *Le sanctuaire inconnu* (1926)³.

Do lat 80. XX wieku prawa noachickie były przedmiotem pewnej liczby artykułów w czasopiśmie naukowych i pracach zbiorowych. Wśród nich najistotniejsza jest dwuczęściowa publikacja Stevena S. Schwarzschilda *Do Noachite Have to Believe in Revelation?* (1962)⁴. Lata 80. ubiegłego wieku przyniosły znaczące zwarte publikacje naukowe poświęcone w całości zagadnieniom praw noachickich: najważniejszą jak dotąd swoistą monografię problematyki – *The Image of the Non-Jew in Judaism: An Historical and Constructive Study of the Noahide Laws* Davida Novaka (1983)⁵ oraz Aarona Lichtensteina *The Seven Laws of Noah* (1986)⁶.

W tym też okresie pojawia się wzmożone zainteresowanie prawami noachickimi w kręgach religijnych (szczególną aktywność w tym względzie wykazywał niezjący już przywódca chasydów nurtu Chabad Lubawicz, Menachem Mendel Schneerson) z punktem zwrotnym w początkach lat 90. (powstanie ruchu noachickiego przede wszystkim w USA, oficjalna rezolucja kongresu USA z 1991

² E. Benamozegh, *Israël et l'Humanité. Étude sur le problème de la religion universelle et sa solution*, Paris 1914.

³ A. Pallière, *Le sanctuaire inconnu. Ma conversion au judaïsme*, Paris 1926.

⁴ S. S. Schwarzschild, *Do Noachite Have to Believe in Revelation? Do Noachite Have to Believe in Revelation? (A Passage in Dispute between Maimonides, Spinoza, Mendelssohn and H. Cohen). A Contribution to a Jewish View of Natural Law: The Textual Question*, „The Jewish Quarterly Review, New Series” 1962, Vol. 52, No. 4, s. 297–308; idem, *Do Noachite Have to Believe in Revelation? (Continued)*, „The Jewish Quarterly Review, New Series” 1962, Vol. 53, No. 1, s. 30–65.

⁵ D. Novak, *The Image of the Non-Jew in Judaism. An Historical and Constructive Study of the Noahide Laws*, New York–Toronto 1983. Por. E. N. Dorff, [rec. D. Novak, *The Image of the Non-Jew in Judaism: An Historical and Constructive Study of the Noahide Laws*], „The Journal of Religion” 1987, Vol. 67, No. 1, s. 120–122.

⁶ A. Lichtenstein, *The Seven Laws of Noah*, New York 1995.

roku, uznająca prawa noachickie za fundament cywilizacji)⁷. Zapożyczkowało ono serię publikacji religijnych o charakterze popularyzatorskim, z których najważniejsze to: Chaima Clorfene'a i Yaakova Rogalsky'ego *The Path of the Righteous Gentile* (1987)⁸, Yirmeyahu Bindmana *Seven Colors of the Rainbow* (1995)⁹, Michaela E. Dallena *The Rainbow Covenant* (2003)¹⁰ oraz Michaela Sh. Bar-Rona *Guide for Noahide* (2010)¹¹.

Na przełomie ostatnich wieków zwarte publikacje o tematyce noachickiej, w tym także literatura ściśle naukowa, weszły w kolejną fazę badawczą. Ujęcia całościowe, przeglądowe zaczęły ustępować miejsca publikacjom dotyczącym szczególnych aspektów praw noachickich i ich stosowania, które wcześniej pojawiały się jedynie w artykułach. Mowa tu przede wszystkim o *Law and the Noahides* (1998) Nahuma Rakovera¹² oraz *Torah for Gentiles* Elishevy Barre (2008)¹³. Trzeba podkreślić, że obie publikacje odnoszą się do kwestii stosowania prawa oraz aspektów politycznych praw noachickich¹⁴.

Wiek XXI przyniósł też znaczące publikacje o tematyce noachickiej powstałe w kręgach żydowskiej ortodoksji religijnej. Publikacje te nawiązują językiem i formą do tradycyjnych postaci literatury rabinicznej. Jako pierwszy należy wymienić hebrajsko-aramejski komentarz do „ustępu noachickiego” *Miszne Tora* Majmonidesa autorstwa Efraima Bilitzera *Sefer torat ben Noach*, ukończony wprawdzie

⁷ *House Joint Resolution 104*, <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/z?c102:H.J.RES.104.ENR> (dostęp: 10.03.2012).

⁸ Ch. Clorfene, Y. Rogalsky, *The Path of the Righteous Gentile: An Introduction to the Seven Laws of the Children of Noah*, New York 1987.

⁹ Y. Bindman, *Seven Colors of the Rainbow: Torah Ethics for Non-Jews*, Colorado Springs 1995.

¹⁰ M. E. Dallen, *The Rainbow Covenant. Torah and the Seven Universal Laws*, New York 2003.

¹¹ M. Sh. Bar-Ron, *Guide for Noahide. A Complete Manual for Living by the Noahide Laws and Key Torah Values for All Mankind*, Springdale 2010.

¹² N. Rakover, *Law and the Noahides: Law as a Universal Value*, Jerusalem 1988.

¹³ E. Barre, *Torah for Gentiles: The Messianic and Political Implications of the Bnei Noah Laws*, Jerusalem 2008.

¹⁴ Por. powołanie rady noachickiej w 2005 roku przy tzw. Powstającym Sanhedrynie. Zob. *Jerusalem Court for Issues of Bnei Noah*, http://www.thesanhedrin.org/en/index.php?title=Jerusalem_Court_for_Issues_of_Bnei_Noah (dostęp: 10.03.2012).

w latach 1918–1919, ale opublikowany dopiero w 2006 roku, wiele lat po śmierci Bilitzera¹⁵. Najnowszą publikacją z tego nurtu jest kodeks religijny *Sefer szewa micwot Haszem* (2008–2009), autorstwa Moshe Weinera, napisany po hebrajsku i nawiązujący do formy *Szulchan aruch* Josefa Karo¹⁶. Równoległe ukazało jego angielskie tłumaczenie pt. *The Divine Code*¹⁷. Jest to pierwsza od czasów Majmonide-sa kodyfikacja praw noachickich.

Na gruncie polskim problematykę przymierza noachickiego w Biblii podjął Marian Arndt w artykułach: *Przymierze noachickie jako przykład koncepcji przymierza w tradycji kapłańskiej* (1986)¹⁸ oraz *Przymierze z Noem (Rdz 9,1–17)* z 1987 roku¹⁹ (związanych z jego pracą doktorską pt. „Przymierze noachickie na tle koncepcji przymierza tradycji kapłańskiej” z 1987 roku). Najważniejszą polską publikacją naukową, w której poruszono zagadnienia praw noachickich w ujęciu rabinicznym, jest praca Romana Marcinkowskiego *Paradygmaty religijności w judaizmie rabinicznym* (2004). W rozdziale czwartym części czwartej tej książki, pt. *Stosunek do obcych*, omówiono rabiniczną dyskusję dotyczącą praw noachickich²⁰. Uzupełnienie o charakterze źródłowym powyższej prezentacji literatury przedmiotowej stanowi artykuł autora prezentowanej pracy – *Przykazania noachickie w Talmudzie* (2006)²¹. Naukowa refleksja nad prawami noachickimi znajduje się zatem już w fazie opracowań szczegółowych, poświęconych poszczególnym zagadnieniom z dziedziny

¹⁵ E. Bilitzer, *Sefer torat ben Noach. Al Hilchot melachim le-ha-Rambam*, Jeruzalaim 766 (2006).

¹⁶ M. Weiner, *Sefer szewa micwot Haszem*, Vol. 1–2, Pittsburgh 2008–2009.

¹⁷ Idem, *The Divine Code*, Vol. 1, Pittsburgh 2008.

¹⁸ M. Arndt, *Przymierze noachickie jako przykład koncepcji przymierza w tradycji kapłańskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1990, t. 33 (1986), z. 1, s. 5–21.

¹⁹ Idem, *Przymierze z Noem (Rdz 9,1–17)*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 1987, t. 12, s. 99–110.

²⁰ R. Marcinkowski, *Paradygmaty religijności w judaizmie rabinicznym*. „Miszna” i inne teksty talmudyczne o szabacie, święcie, poświęceniu i powszedniości, Kraków 2004, s. 176–198.

²¹ P. Majdanik, *Przykazania noachickie w „Talmudzie” – uniwersalistyczne tendencje w judaizmie w okresie ekspansji chrześcijaństwa w starożytności* (traktat „Sanhedrin” 56a–57a), „Studia Religioznawcza” 2006, t. 39, s. 157–158.